

15. Куделя М. Читаймо «Кобзаря»! / М. Куделя // Самостійна Україна. – 2004. – Ч.1/491. – С. 26.
16. Сингаївська М. Історія України ХХ ст. – через долю людини / М. Сингаївська // Українське слово. – 1998. – 2 черв. – С. 14.
17. Філатенко А. Доля освячена мудрістю Кобзаря / А. Філатенко // Волинь. – 1998. – 2 черв. – С. 4.
18. Філонюк М. 10 березня 100 років від дня народження М. П. Куделі (1914–2004) – культурно-освітнього і громадського діяча, збирача Шевченкіани / М. Філонюк // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2014 рік / ред.-упоряд. С. І. Ковальчук, А. А. Понагайба. – Луцьк, 2013. – С. 43–44.
19. Філонюк М. Меморіальна експозиція «Шевченківська світлиця Миколи Куделі» у Волинському краєзнавчому музеї / М. Філонюк // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2003. – № 3. – С. 148–153.
20. Філонюк М. Шевченківська світлиця Миколи Куделі у Волинському краєзнавчому музеї : путівник / М. Філонюк. – Луцьк, 2014. 40 с.
21. Штинько В. Шевченковими думами молився / В. Штинько // Волинь. – 1994. – 17 березня. – С. 4.

Радчук Лилия. Шевченковедческие экспедиции-путешествия Николая Кудели (1974–1992). В статье проанализированы четыре важных этапа путешествий по историческим и шевченковским местам в 1974, 1976, 1981, 1992 гг. в десятках городов и сел Черниговской, Полтавской, Киевской и Черкасской областей известного шевченковеда, общественно-политического деятеля, борца за независимость Украины Николая Павловича Кудели (1914–2004). Опираясь на архивные источники, автор прослеживает формирование и развитие шевченковедческих интересов М. Кудели. Показывая характер путешествий шевченковеда, записи воспоминаний старожилов и собственных наблюдений М. Кудели, а также собранные им новые и неизвестные ранее факты о известных деятелях и событиях истории, разрешили автору статьи утверждать, что данные поездки имели характер экспедиций.

Раскрыта широкая география творческой и общественной активности М. Кудели в накоплении шевченкианы, а также популяризации творчества Т. Шевченко и воспитания на этой основе молодых поколений Украинского государства.

Ключевые слова: Николай Куделя, Тарас Шевченко, «Кобзарь», Канев, путешествия, воспоминания.

Radchuk Lilia. Shevchenko's Know Expedition Trips of Mykola Kudelya (1974–1992). The article analyzes four important stages trips to historical and Shevchenko places in 1974, 1976, 1981, 1992, in dozens of towns and villages Chernihiv, Poltava, Kyiv and Cherkasy regions known shevchenko's know, social and political activist, a fighter for the independence of Ukraine Mykola Kudelya (1914–2004). Based on archival sources, the author traces the formation and development shevchenko's know interests M. Kudelya. Featuring character tours, his visit museums, local organizing the «Prosvita», historic sites, meetings with famous scientists, educators, representatives of the Ukrainian diaspora and tourists from the United States, Canada and Australia, his collection of new and previously unknown facts about famous figures and events of history, have allowed the article the author argued that these trips have nature expeditions. Disclosed wide geography of creative and social shevchenko's know activity of Mykola Kudelya and popularize the works of Shevchenko and education on this basis generations of young Ukrainian state.

Key words: Mykola Kudelya, Taras Shevchenko, «Kobzar», Kaniv, travel, memories.

Статтю подано до редколегії
24.09.2016 р.

УДК 904:7(1=477.82+438.41)«18/19»

Світлана Гаврилюк

Внесок польських дослідників 1800–1850-х рр. у вивчення архітектурних пам'яток Волині, Холмщини й Підляшшя

У статті висвітлено діяльність представників польських громадських і наукових кіл 1800–1850-х рр. (Ю. Крашевського, Ф. Собещанського й ін.) щодо опису та вивчення давніх світських і культових споруд Волині, Холмщини й Підляшшя. Розкрито внесок у дослідження архітектурних старожитностей регіону Польської спеціальної експедиції («Делегації...») під керівництвом К. Стрончинського.

Ключові слова: Волинь, Холмщина, Підляшшя, архітектурні пам'ятки, пам'яткознавчі описи, Польська спеціальна експедиція, Ю. Крашевський, Ф. Собещанський, К. Стрончинський.

© Гаврилюк С., 2016

Постановка наукової проблеми та її значення. Характерна риса пам'яткознавчих праць українських науковців останніх десятиріч – дедалі більша увага до з'ясування особливостей становлення та розгортання впродовж XIX ст. пам'яткознавчої діяльності на окремих етнічних українських землях. У цьому контексті вагоме значення має дослідження цієї проблеми в межах таких західних етнічних українських територій, як Волинь, Холмщина й Підляшшя. Її висвітлення дає змогу збагатити наявні сьогодні знання про складні процеси формування підвалин пам'яткознавчої справи у вказаний період, внесок учасників пам'яткознавчого руху різних національностей у виявлення, опис, вивчення, збереження та популяризацію місцевих архітектурних пам'яток. Ознайомлення з цими здобутками має вагомий не лише науковий й практично-пізнавальний, а й виховний значення.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання вивчення польськими дослідниками 1800–1850-х рр. старовинних світських і культових архітектурних об'єктів означених західних етнічних українських земель знайшли певне висвітлення в працях українських і польських науковців. Якщо брати до уваги загальний масив таких робіт, то перевага тут належить польській історіографії. Серед її досліджень із цієї тематики потрібно виокремити публікації С. Свєжєвського [28], Т. Рудковського [13, с. 39–64], Й. Поляновської [19]. Скромніші напрацювання українських науковців, що представлені, насамперед, відповідним матеріалом у монографії [4]. Щодо висвітлення українською історіографією життєвого й творчого шляху окремих польських дослідників означеного періоду, то тут найбільшу увагу привертає постать Ю. Крашевського (див., наприклад [9]).

Мета статті – висвітлити діяльність представників польських громадських і наукових кіл 1800–1850-х рр., пов'язану з описом, вивченням та збереженням пам'яток архітектурної спадщини Волині, Холмщини й Підляшшя – західних етнічних українських земель, які в означений період перебували в складі Російської імперії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Специфіка пам'яткознавства Волині, Холмщини й Підляшшя до середини 1860-х рр. полягала в тому, що провідну роль в означеній галузі регіону (із деякими застереженнями стосовно Волині) відігравали польські дослідники. Така ситуація зумовлювалася збереженням міцних позицій польської спільноти на цих територіях навіть після їх входження до складу Російської імперії. Чи не першим звернув увагу на таку цікаву обставину відомий учений української діаспори І. Лисяк-Рудницький. Говорячи про значення польських впливів у суспільно-політичному житті Наддніпрянської України XIX – початку XX ст., він писав: «...польська шляхта залишилася соціально панівним елементом... і в значній мірі зберегла цю позицію аж до 1917 року... Польські впливи, що обіймали майже половину української етнічної території, служили як протизвага до російського панування» [8, с. 155–156]. Це положення знайшло згодом обґрунтування в працях французького вченого Д. Бовуа [3; 1; 2], професора Віденського університету А. Каппелера [7] та ін.

Збереженню міцних польських позицій на означених землях сприяли й наступні обставини. Відомо, що на Волині, як і на всій Правобережній Україні, царський уряд залишив за польською мовою статус державної. Це стосувалося також Холмщини й Підляшшя, які підлягали управлінню Королівства (Царства) Польського – своєрідного автономного утворення в межах імперії. На цих територіях продовжували функціонувати польські освітні та культурні заклади, поширювався католицизм, поляки відігравали вагомий роль в управлінських процесах, зберігаючи при цьому можливість користуватися навіть правовими нормами вже неіснуючої Речі Посполитої [5, с. 36].

Ураховуючи такий власний статус, еліта польської спільноти не полишала сподівань відновити Річ Посполиту, до якої, природно, повинні входити й західні етнічні українські землі. Тому Волинь, Холмщина й Підляшшя в нарисах польських дослідників розглядалися, зазвичай, у контексті історії Польщі. Відповідно трактувалися й численні пам'ятки, що містилися на цих етнічних українських територіях. Із поля зору не випускалися, зокрема, архітектурні старожитності, насамперед давні замки, фортеці, культові споруди. Справа в тому, що на початку XIX ст. через невідповідність існуючим суспільно-політичним та побутовим сторонам життя багато з них швидко занепадали й перетворювалися на руїни. Це викликало в представників польських громадських і наукових кіл потяг до збереження таких нерухомих пам'яток старовини, які стали розглядатися як свідчення давньої могутності Речі Посполитої, духовних звершень суспільства, чудові зразки досягнень будівельної та військової технології епохи Середньовіччя.

Одними з перших праць польських авторів, які пробуджували зацікавлення пам'ятками старовини Волині, Холмщини й Підляшшя, стали замальовки волинських старожитностей З. Вогля [26] та

нарис Я. Потоцького, надрукований у 1805 р. французькою, а в 1829 р. – російською мовою [6]. Праця Я. Потоцького вирізнялася тим, що відбивала офіційну думку царизму на минуле регіону, яка неминуче повинна була домінувати і в галузі пам'ятокознавчих досліджень. Власні песимістичні враження, нав'язані занедбаним станом Луцького та Острозького замків, руїнами костелів у цих містах, залишив Е. Рачинський у подорожньому щоденнику 1814 р. [23]. Видання цього щоденника ілюстроване цікавими зображеннями згаданих споруд. Їх виконали Л. Фурман й А. Потоцька – супутники Е. Рачинського в подорожі.

Традицію замальовок із натури архітектурних пам'яток на теренах Волині, Холмщини та Підляшшя польські дослідники продовжили і в 1820–1830-х рр. Із-поміж тих, які безпосередньо стосуються теми статті, потрібно назвати зарисовки Я. Малковича поховальних підземель у Замості; малюнок дерев'яного тринефного костелу в Комарівці Підляській, виконаний С. Балді; зображення синагоги в місті Біла Підляська та кафедрального костелу Святої Трійці в Янові Підляському, що належать С. Козьмінському [12, с. 22, 48, 62, 178]. До цього переліку входять і літографії Я. Славінського, укладені 1836 р. в окремий альбом [30]. На них зображено Холмський кафедральний костел, зведений на місці давнього православного собору, костел піаріїв у Холмі, види палаців заможних польських родин, що збереглися у селах Мірче на Грубешівщині, Сирхів на Красноставщині, Посадів і Жуличі на Томашівщині, Войславичі на Холмщині й ін.

Зростанню інтересу до старожитностей Волині сприяла діяльність польського письменника, непересічного художника-аматора, історика мистецтва, археолога, шанувальника старовини та лекціонера Ю. Крашевського. Враження дитинства, яке Ю. Крашевський провів на Волині, вилилися згодом у зацікавлення історією й культурною спадщиною цієї землі. Його найяскравішим проявом стали мандрівки Волиню 1830-х рр., зміст яких Ю. Крашевський виклав у «Споминах Волині, Полісся і Литви» [15; 16]. Змальовуючи історію багатьох населених пунктів, автор подає відомості про замкові споруди Волині й Полісся, від яких на той час залишилися лише руїни (у Кричильську, Степані, Старому Чарторийську, Острозі, Дубно, Млинові та ін.). Чимало місця в другому томі праці Ю. Крашевський відводить описові міста Луцька й, зокрема, його пам'яток – замку Любарта, костелу бернардинів. Замилування Волиню в Ю. Крашевського було настільки сильним, що в 1840 р. він придбав неподалік Луцька маєток, де на власний кошт почав укладати часопис «Афіни» («*Athenaeum*») [17, с. 7–8]. Це видання друкувалось у Вільно (Вільносі) і виходило один раз на два місяці протягом 1841–1851 рр. На його сторінках умішувалися матеріали про культурне та наукове життя краю, у тому числі про його минувшину й пам'ятки [14; 20, ін.].

Характерна риса «Споминів...» Ю. Крашевського – прихильне ставлення автора до Волинського краю, його населення та культурної спадщини. Водночас, як і в багатьох польських авторів – попередників і наступників Ю. Крашевського, твір пронизаний жалем за незавидною долею чималої кількості архітектурних пам'яток. Автор спостерігав, як на той час замки, фортеці, католицькі костели й монастирі, давні надгробки та інші старожитності, що уособлювали польську присутність на Волині, перетворювалися на руїни. Ю. Крашевський висловлював сум із приводу того, що польська громадськість краю у своїй більшості демонструвала байдужість до власної культурної спадщини. Можливо, саме цим і був викликаний такий вчинок митця, як купівля за 1300 рублів залишків одного з католицьких костелів у Луцьку, щоб зберегти його від остаточного руйнування.

Заслуга Ю. Крашевського у зростанні зацікавленості історико-культурною спадщиною Волині проявилась і таким чином. Окрім опису давніх архітектурних об'єктів, він як талановитий художник і графік-аматор залишив у спадщину чимало власноруч виконаних їх замальовок. Сюди відносять зображення башти Свидригайла у Луцьку, замку в Клевані, ратуші в Олиці, архітектурних пам'яток Дубна й Острога. Ці малюнки опубліковано в другому (Париж, 1860 р.) та останньому (Варшава, 1985 р.) виданні його «Споминів...», у різних збірниках, пов'язаних з ушануванням пам'яті Ю. Крашевського [17]. Їх значення полягає в тому, що вони допомогли зберегти зображення багатьох уже нині неіснуючих пам'яток Волині, а також сприяли в 1920–1930-х рр. відновленню попереднього вигляду окремих з них. Ю. Крашевському належать і замальовки деяких старовинних написів і таблиць, а також археологічних пам'яток, які йому вдалося відшукати під час власноруч проведених ним розкопок [17, с. 20–21; 27, с. 235–237].

Збереженню для наступних поколінь зображень чималої кількості архітектурних пам'яток Волині, а також Холмщини й Підляшшя сприяло й таке захоплення Ю. Крашевського, як збирання ним

колекції малюнків і картин. Завдяки цьому, тут зосередилося чимало оригінальних зображень архітектурних старожитностей: єзуїтського костелу в Житомирі (А. Левінського та Ю. Собкевича), замку Радзивілів у Білій Підлясці (В. Мальського), замку в Клевани (В. Шотарського), замкової церкви в Острозі (М. Кочоровського) тощо [27, с. 105, 106, 127, 144, 191, 244]. Будучи безцінним мистецьким й історичним надбанням щодо поглиблення відомостей про пам'яткознавство Волині, Холмщини та Підляшшя, доводиться, однак, констатувати, що і досі ці малюнки майже невідомі широкому загалові українців.

Традиції опису історико-культурних пам'яток, великою мірою розвинуті Ю. Крашевським, знайшли продовження в працях таких польських авторів, як О. Пшездзецький, М. Балінський і Т. Ліпінський, Ф. Собещанський. Уродженець Поділля, випускник Кременецького ліцею, О. Пшездзецький протягом 1839–1840 рр. як працівник канцелярії київського, подільського й волинського генерал-губернатора Д. Бібікова здійснив службові поїздки українськими землями. Під час відряджень він ознайомився з приватними архівними збірками та бібліотеками таких відомих польських аристократичних родів, як Любомирські, Потоцькі, Сангушки й ін. Зібрані матеріали стали основою його книги «Поділля, Волинь, Україна. Картини місць і часів», що опублікована 1841 р. [21; 22]. Вона написана у вигляді окремих подорожніх нотаток про історію та пам'ятки Корця, Кривина, Вишнівця, Коростеня, Овруча й ін. Такий жанр, як зазначив у передмові сам автор, є популярним у європейській літературі й неодмінно викличе інтерес у зацікавленого минувиною та старожитностями означених земель читача.

Архітектурну спадщину Волині, Холмщини й Підляшшя не оминули увагою М. Балінський і Т. Ліпінський [10]. Подаючи в другій частині другого тому історію населених пунктів цих земель, дослідники розповідають і про унікальні архітектурні пам'ятки, які збереглися тут. Особливістю авторського підходу до висвітлення цих сюжетів є те, що опис місцевих старожитностей здійснюється відповідно до адміністративного поділу (Руське воєводство, Волинське воєводство, ін.), яке мали вказані території в середньовічну добу [10, с. 755–783, 816–933, 1292–1303].

Глибшою за змістом, із наукового погляду, порівняно з книжками попередніх авторів, є двохтомна праця Ф. Собещанського, що з'явилася протягом 1847–1849 рр. [24; 25]. Подаючи відомості про пам'ятки таких міст і містечок, як Дубно, Клевань, Кременець, Луцьк, Олика, Острог, Чарторийськ, Замостя, Красностав, Холм, інших населених пунктів Волині, Холмщини й Підляшшя, автор не лише констатує факт наявності тут давніх городищ, замків, фортець, костелів та інших культових споруд. За допомогою доступних джерел і фактів, почерпнутих із друкованих праць інших дослідників, він робить спроби подати їх історію. Особливу увагу приділено архітектурним пам'яткам. Так, цікаво описано історичне минуле й стан збереження замку та кафедрального костелу в Холмі [24, с. 132, 244], резиденції князів Чарторийських у містечку з однойменною назвою на Волині [24, с. 132].

Певне місце Ф. Собещанський відводить архітектурним старожитностям Луцька [24, с. 116, 133]. Описуючи місцевий замок, він повідомляє, що збудована пам'ятка ще за Володимира Великого як оборонна споруда. У період правління литовського князя Ольгерда зведено кам'яний замок. Саме тут у 1429 р. князь Вітовт зібрав з'їзд європейських монархів. Будівля замку занепадає наприкінці XVIII ст., і нині (тобто у 40-ві роки XIX ст.) височить руїнами над містом. У книжці знаходимо й детальну характеристику замку в Острозі – оригінальної архітектурної пам'ятки середньовіччя. Автор із боєм говорить про те, у якому занедбаному стані перебуває замок, а також церква в його стінах [24, с. 147–148]. Згадує Ф. Собещанський і місцевий костел єзуїтів, збудований на кошти княжни Анни-Алоїзи, від якого, на жаль, залишились одні руїни [25, с. 33]. Такі самі непривабливі відомості (облуплені фронтони, відбита штукатурка) наведено про стан костелу в Олиці – пам'ятки архітектури першої половини XVII ст., зведеної на замовлення князя А. Радзивілла.

Загалом працю Ф. Собещанського по праву можна вважати однією з перших пам'яткознавчих книжок польських авторів, яка, хоча й дещо схематично, усе ж піднімала гострі проблеми вивчення й збереження історичних пам'яток, у тому числі Волині, Холмщини та Підляшшя. Подаючи історію будівництва архітектурних старожитностей, висвітлюючи їх роль у певні періоди історії, автор водночас акцентує увагу громадськості на загрозі назавжди втратити ці пам'ятки, якщо й далі залишатися байдужими до стану їх збереженості. Ця ж думка пронизує працю Ю. Немцевича, що з'явилася у 1858 р. [18]. Будучи за характером викладом подорожніх нотаток із першої третини XIX ст., вона змальовує окремі архітектурні старожитності Холмщини й Волині, частина з яких зникла вже наприкінці 1850-х рр. [18, с. 161–175, 191–213, 294–303].

Поява більшості охарактеризованих вище публікацій польських авторів збіглася в часі з підготовкою та початками діяльності на теренах Королівства (Царства) Польського спеціальної експедиції, яка займалася виявленням, обстеженням і класифікацією архітектурних пам'яток. Ця експедиція відома в літературі під назвою «Делегація для опису пам'яток старовини в Королівстві Польському» [29, с. 47]. Розпорядження про здійснення на цій території систематичної інвентаризації старожитностей відносять ще до 21 січня (10 лютого за новим стилем) 1827 р. Воно належало наміснику Королівства Польського князю Костянтину й було наслідком циркуляра Міністерства внутрішніх справ Російської імперії від 31 грудня 1826 р. про доставку відомостей про пам'ятки архітектури й заборону руйнувати їх. Розпорядження доручало голові урядової військової комісії Королівства Польського генералові артилерії М. Гауке зібрати за сприяння адміністративної влади описи пам'яток старовини, насамперед «давніх замків, оборонних фортець або інших будівель і пам'ятників, що залишилися з давніх часів» на території Королівства. Однак неповороткість царської бюрократичної машини, ускладнення суспільно-політичної ситуації в краї, викликане польським повстанням 1830–1831 рр. та наступними репресивними діями властей, відтермінували на тривалий час реалізацію цієї пам'яткоохоронної акції.

Початки її втілення в життя відносять до першої половини 1840-х рр. У січні 1844 р. новий намісник Королівства Польського М. Паскевич наказав урядовій Комісії внутрішніх і духовних справ краю, очолюваній О. Писаревим, скласти список таких пам'яток. При цьому він надав Комісії право самій відібрати осіб, відповідальних за виконання означеного розпорядження. 03 (15) лютого 1844 р. Комісія надіслала на розгляд імператорського намісника підготовлену нею інструкцію (анкету) для інвентаризації пам'яток [29, с. 47]. Цей документ став одним із найраніших у Європі щодо пошуку, обстеження й класифікації об'єктів старовини. Він відзначався досконалістю вимог стосовно методики опису старожитностей, багато сторін якої (поділ пам'яток на рухомі та нерухомі, характеристика мистецької цінності пам'ятки й т. ін.) не втратили свого значення й сьогодні. Одночасно Комісія інформувала, що справу інвентаризації доручено очолити чиновникові відділу герольдії Казимиру Стрончинському. Це був досить удалий вибір, тому що на той час К. Стрончинський зарекомендував себе одним із найкваліфікованіших знавців старовини, зокрема в нумізматиці, геральдиці та палеографії.

Народився К. Стрончинський 1809 р. у Пйотркові. Після закінчення місцевої гімназії вступив до Варшавського університету на природничий відділ. У 1828 р. отримав ступінь магістра філософії й почав працювати викладачем природознавства воєводської школи в містечку Лішня. Однак наприкінці 1831 р. К. Стрончинський залишає педагогічну діяльність та обирає кар'єру чиновника. Дослідники наводять декілька версій, які пояснюють такий його вчинок. Згідно з однією з них, учні школи не могли пробачити своєму вчителю те, що він не брав участі в польському повстанні 1830–1831 рр. К. Стрончинський продовжив працю спочатку в одному з польських банків, а з 1836 р. – у відділі герольдії уряду Королівства Польського. Великий вплив на формування в К. Стрончинського зацікавлення архівними пошуками, що стосувалися генеалогії й історії польських родин, мав його тесть Ф. Бентковський – історик і філолог, автор першої бібліографії польських друків, завідувач Головного архіву Королівства Польського [13, с. 39–42].

Високий освітній рівень, ґрунтовні, як на той час, історичні знання й майже десятирічна праця в герольдії дали змогу К. Стрончинському не лише стати визнаним і шанованим фахівцем у галузі геральдики, а й отримати досконалий палеографічний досвід. Це мало особливу цінність з огляду на те, що «Делегація...» у своїй діяльності повинна була спиратися не на друковані джерела, а лише на документи міських, парафіяльних й орденських архівів і звідси черпати матеріали для історії об'єктів, що описувалися. Висока кваліфікація, успішне виконання урядового завдання з інвентаризації пам'яток дали можливість К. Стрончинському посісти в Королівстві Польському посаду сенатора, із якої він у 1867 р. пішов на пенсію. Помер К. Стрончинський 1896 р. у Пйотркові.

«Делегація для опису пам'яток старовини в Королівстві Польському» під керівництвом К. Стрончинського працювала протягом 1844–1855 рр. До її складу, окрім К. Стрончинського, входили його заступник і кілька художників (Ю. Полковський, А. Леру, Т. Хжанський та ін.). Колектив, що нараховував не більше десяти осіб, відвідав не за шість місяців, як того вимагала інструкція О. Писарева, а за одинадцять років, 386 місцевостей. Проведено огляд у кількох архівах (цю роботу виконував лише К. Стрончинський), описано, згідно зі звітами експедиції, 408 нерухомих і 315 рухомих

пам'яток. Насправді їх було більше, тому що, наприклад, під час опису культової споруди, яка вважалась одиничною пам'яткою, фіксувалися кожні архітектурні старожитності, що були тут (вівтар, поховання, таблиці-епітафії й т. ін.) [13, с. 46]. Цей інвентар під назвою «Описи пам'яток старовини» («Opisy zabytków starożytności») нараховує п'ять томів тексту та сім альбомів ілюстрацій, виконаних аквареллю й допрацьованих гуашшю [11]. Тут описано такі пам'ятки мурованої архітектури Холмщини та Підляшшя, як Белавінська й Столп'євська оборонні вежі поблизу міста Холма, що датувалися XIV ст.; замкові споруди в Білій Підлясці, Крупі, Крилові; костели та церкви в Кодні, Підгір'ї, Радзині Підляському, Щебрешині, синагога у Володаві та ін. [11, Albumy Stronczyńskiego, VII, 1855 г. Tabl. 6, 7, 8; 31–33; 3, 4; 15; 34, 35, 36; 9; 39, 40; 16, 17; 43]. Наведений матеріал про роботу комісії свідчить, що зібрані нею відомості й до сьогодні зберігають неocenне значення в галузі історичного пам'яткознавства західних етнічних українських земель.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У 1800–1850 рр. склалася низка факторів, що впливали на формування в представників польських громадських і наукових кіл зацікавленості історико-культурною, зокрема архітектурною, спадщиною Волині, Холмщини й Підляшшя. Цей процес був наслідком протиборства за політико-ідеологічний вплив на означених землях, свідченням зростання інтересу до пам'яток як складника розширення сфери історичних досліджень, результатом потреби накопичення відомостей про територію, що увійшли до складу Російської імперії.

Указані обставини зумовили появу масиву праць польських авторів, на сторінках яких описувалися та зображувалися архітектурні старожитності Волині, Холмщини й Підляшшя. Більшість робіт сповнені жалю за сумною долею архітектурних пам'яток, які через байдужість владних структур і громадськості перетворювалися на руїни. На тлі такої картини справжнім подвижництвом можна вважати діяльність «Делегації для опису пам'яток старовини в Королівстві Польському» під керівництвом К. Стрончинського. Протягом 1844–1855 рр. вона провела масштабну роботу з виявлення, обстеження й класифікації архітектурних пам'яток. Без неї неможливо уявити наступні історико-архітектурні дослідження, у тому числі й реліквій української культури, які складають невід'ємну частину культурної спадщини польсько-українського прикордоння. У цьому контексті увага науковців може бути звернена на ґрунтовніше з'ясування окремих деталей пам'яткознавчих і пам'яткоохоронних заходів, що їх здійснювали польські дослідники стосовно архітектурної спадщини означених західних етнічних українських земель.

Джерела та література

1. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Д. Бовуа ; пер. на укр. З. Борисюк ; наук. і мовн. ред., вступ. слово Н. Яковенко ; НАН України, Ін-т східноєвропейських досліджень. – Київ : Критика, 1998. – 334 с. : іл.
2. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793–1830 / Д. Бовуа ; пер. з фр. З. Борисюк. – Львів : Кальварія, 2007. – 296 с.
3. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863) / Д. Бовуа ; з фр. пер. З. Борисюк. – Київ : Інтел, 1996. – 416 с.
4. Гаврилук С. В. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.) : монографія / С. В. Гаврилук ; 2-ге вид., доповн. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 536 с.
5. Гудь Б. Українці – поляки: хто винен? У пошуку першопричин українсько-польських конфліктів першої половини XX століття / Б. Гудь. – Львів : Кальварія, 2000. – 124 с.
6. Древняя история Вольнской губернии, служащая продолжением первобытной истории народов Государства Российского, сочиненная графом Иоанном Потоцким. – СПб. : Изд. Ст. Руссов, 1829. – 44 с.
7. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення. Історія. Розпад / А. Каппелер ; пер. з нім. Х. Назаркевич ; наук. ред. М. Крикун. – Львів : вид-во Укр. католиц. ун-ту, 2005. – XII+360 с. – 11 карт.
8. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т. 1 / І. Лисяк-Рудницький. – Київ : Основи, 1994. – 554 с.
9. Минуле і сучасне Волині та Полісся : наук. зб. – Вип. 43 : Юзеф Ігнацій Крашевський і Волинь : матеріали XLIII наук. іст.-краєзнавч. конф., м. Луцьк / упоряд. А. Силук. – Луцьк, 2012. – 180 с. : іл.
10. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym / M. Baliński, T. Lipiński. – Warszawa : Nakład i druk S. Orgelbranda, 1845. – Т. II. – Część 2. – S. 547–1431.
11. Gabinet rycin Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Zesp. № 243.
12. Katalog rysunków architektonicznych z akt Centralnych Władz Wyznaniowych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Opracowała Maria Łodyńska-Kosińska. – Warszawa : PWN, 1981. – 280 s.

13. Kazimierz Stronczyński: numizmatyk, sfragistyk i inwentaryzator zabytków : materiały sesji naukowej, Piotrków Trybunalski, 1983. – Łódź : Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne. Oddział w Łodzi, 1986. – 80 s.
14. Kraszewski J. Biała na Podlasiu. Wspomnienia / J. Kraszewski // Athenaeum. – 1841. – T 1. – S. 72–75.
15. Kraszewski J. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy / J. Kraszewski. – Wilno : Nakład i druk T. Glücksberga, 1840. – T. I. – 232 s.
16. Kraszewski J. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy / J. Kraszewski. – Wilno : Nakład i druk T. Glücksberga, 1840. – T. II. – 205 s.
17. Księga ku czci Józefa Ignacego Kraszewskiego / pod. red. Ignacego Chrzanowskiego. – Lwów : Drukarnia Ziemi Czerwieńskiej, 1939. – 522 s.
18. Niemcewicz J. U. Podróże historyczne po ziemiach polskich. Między rokiem 1811 a 1828 odbyte / J. U. Niemcewicz. – Paryż : W księgarni A. Franeka, 1858. – 528 s.
19. Polanowska J. Historiografia sztuki polskiej w latach 1832–1863 na ziemiach centralnych i wschodnich dawnej Rzeczypospolitej: F. M. Sobieszczański, J. I. Kraszewski, E. Rastawiecki, A. Przędziecki / J. Polanowska. – Warszawa : Polska akademia nauk, Instytut sztuki, 1995. – 230 s.
20. Przędziecki A. Nieswicz – Omelanik / A. Przędziecki // Athenaeum. – 1844. – T 1. – S. 25–48.
21. Przędziecki A. Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów. – T. I / A. Przędziecki. – Wilno : Drukarnia Teofila Glücksberga, 1841. – 242 s.
22. Przędziecki A. Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów. – T II / A. Przędziecki. – Wilno : Drukarnia Teofila Glücksberga, 1841. – 157 s.
23. Raczyński E. Dziennik podróży do Turcji, odbytej w roku MDCCCXIV / E. Raczyński. – Wrocław : Drukiem Grassa Bartha i kompanii, 1821 [2]. – VII, [1], 204, VIII s. : [60] k., tabl., il.
24. Sobieszczański F. Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawniej Polsce. Zawierające opis dzieł i zabytków budownictwa, rzeźby , snycerstwa, malarstwa i rytownictwa, z krótką wzmianką o życiu i dziełach znakomitszych artystów krajowych, lub w Polsce zamieszkałych. – T. I / F. Sobieszczański. – Warszawa : Nakładem i drukiem S. Orgelbranda, 1847. – 326 s.
25. Sobieszczański F. Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawniej Polsce. Zawierające opis dzieł i zabytków budownictwa, rzeźby , snycerstwa, malarstwa i rytownictwa, z krótką wzmianką o życiu i dziełach znakomitszych artystów krajowych, lub w Polsce zamieszkałych. – T. II / F. Sobieszczański. – Warszawa : Nakładem i drukiem S. Orgelbranda, 1849. – 412 s.
26. Sroczyńska K. Podróże malownicze Zygmunta Vogla / K. Sroczyńska. – Warszawa : Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1980. – 222 s.
27. Suchodolska M. Rysunki z kolekcji J. I. Kraszewskiego w Muzeum Narodowym w Warszawie. Warszawa / M. Suchodolska, I. Jakimowicz, J. Janowska. – Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1961. – 251 [5] s. : [1] k. tabl., [72] s. tabl., il., portr.
28. Swierzewski S. Józef Ignacy Kraszewski jako archeolog w sto pięćdziesiąt rocznicę urodzin / S. Swierzewski // Archeologia. – 1961. – T. 12. – S. 195–210.
29. Walicki M. Sprawa inwentaryzacji zabytków w dobie Królestwa Polskiego (1827–1862) / M. Walicki. – Warszawa : Wydawnictwo Zakładu Architektury Polskiej i Historji Sztuki Politechniki Warszawskiej, 1931 [2]. – 244 s. : 10 s. tabl., [49] k. tabl., [2] k. tabl. złoż.; il.
30. Zbiór znaczniejszych budowli w Województwie Lubelskim. – Warszawa : [b. w.], 1836. – 51 il.

Гаврилюк Светлана. Вклад польских исследователей 1800–1850-х гг. в изучение архитектурных достопримечательностей Волини, Холмщины и Подляшья. В статье освещается деятельность ряда представителей польских общественных и научных кругов относительно описания и изучения давних светских и культовых сооружений Волини, Холмщины и Подляшья в 1800–1850-х гг. Обращено внимание на вклад Ю. Крашевского в фиксацию с помощью собственноручно сделанных рисунков, а также собранной коллекции рисунков и картин архитектурных достопримечательностей региона. Подчеркнуто значение труда Ф. Собошанского как одной из первых работ памятниковедческого направления в среде польских авторов, в которой затрагивались проблемы изучения и сохранения давних архитектурных объектов Волини, Холмщины и Подляшья. Выяснена роль Польской специальной экспедиции («Делегации...») 1844–1855 гг. под руководством К. Стрончинского в выявлении, обследовании и классификации архитектурных достопримечательностей.

Ключевые слова: Волинь, Холмщина, Подляшье, архитектурные достопримечательности, памятниковедческие описания, Польская специальная экспедиция, Ю. Крашевский, Ф. Собошанский, К. Стрончинский.

Havryliuk Svitlana. Contribution of the Polish Scholars of the 1800–1850-s into the Studies of the Architectural Artifacts and Monuments of Volyn, Kholmshchyna and Pidliashshia. The article deals with the activities of a number of Polish public and scientific circles whose representatives studied and described ancient circular and cult buildings of Volyn, Kholmshchyna and Pidliashshia in the 1800–1850-s. A special attention was paid

to the contribution of Y. Krashevsky into the preservation of the architectural artifacts of the region by drawing sketches and collecting pictures and paintings. The significance of the work by F. Sobeshchansky that was one of the first Polish studies on artifacts in which the problems of the research and preservation of the ancient architectural objects of Volyn, Kholmshchyna and Pidliashshia were touched was pointed out. The role of the Polish special expedition («The Delegation...») that was organized under the supervision of K. Stronchynsky in order to reveal, examine and classify the architectural artifacts and monuments was defined.

Key words: Volyn, Kholmshchyna, Pidliashshia, architectural artifacts and monuments, artifacts descriptions, the Polish special expedition, Y. Krashevsky, F. Sobeshchansky, K. Stronchynsky.

Статтю подано до редколегії
07.09.2016 р.

УДК 39:638.1:379.845(477.81)

Алла Дмитренко

Бортництво Березнівщини: традиції, сучасний стан і перспективи включення до історико-культурних туристичних ресурсів (за польовими етнографічними матеріалами)

У статті на основі польових етнографічних матеріалів, зібраних під час історико-етнографічної експедиції Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (2013 р.), охарактеризовано бортницький промисел на території Березнівського району Рівненської області. Висвітлено традиції, пов'язані з виготовленням вуликів-колод, їхні назви та конструктивні особливості. З'ясовано ступінь збереженості лісового бортництва. У тексті наведено польові матеріали, що ілюструють основні положення статті.

Ключові слова: Західне Полісся, культурна спадщина, культурний туризм, бджільництво, бортництво, колодне бджільництво, борті, вулики-колоди.

Постановка наукової проблеми та її значення. Прийняття ЮНЕСКО Конвенції «Про охорону нематеріальної культурної спадщини» (2003 р.) та приєднання до неї України (2008 р.) дали поштовх вивченню, збереженню й популяризації традиційної народної культури. У нашій державі почалося формування національного Переліку об'єктів нематеріальної культурної спадщини. Усе це дає змогу по-новому подивитися на національну культурну спадщину та розпочати роботу з уключення її об'єктів до історико-культурних туристичних ресурсів (ІКТР) України. Під ІКТР розуміємо об'єкти культурної спадщини, які мають суспільно-виховне значення, становлять пізнавальний інтерес і можуть бути використані в туристичній діяльності. До їх складу входять пам'ятки історії, архітектури, мистецтва, етнографії та фольклору. За твердженням дослідників, сьогодні в Україні історико-культурні об'єкти практично не оцінені як туристичні ресурси, що призводить до їх використання в обмежених масштабах. Усе це відчутно впливає на вітчизняний туристичний бізнес, який, за прикладом зарубіжних країн, при належній рекламі може давати значний економічний і соціальний ефект [28]. Прадавнє бортництво як об'єкт культурної спадщини, традиції якого збереглися в Березнівському районі Рівненської області, потребує докладного вивчення для використання в культурному туризмі, що особливо актуально у зв'язку з тим, що в Європі цей промисел практично зник.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблеми розвитку бортництва Українського Полісся піднімалися в публікаціях В. Скуратівського, А. Дмитренко та ін. Окремі аспекти розвитку цього промислу на території Рівненського Полісся вивчали працівники відділу етнографії Рівненського краєзнавчого музею Т. Пархоменко [29] й А. Українець [30].

Мета статті – проаналізувати стан бортництва на території Березнівщини та перспективи його включення до історико-культурних туристичних маршрутів.